№ 164 Սեպտեմբերի 3 (15) 1881 Սեպտեմբերի 3 (15) № 164

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կէս տարվանը 6 րուբլ։
Առանձին համարները 5 կոպէկով։
Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։
Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի եւ տօն օրերից)։
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։
Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մեր կարծիքը։—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ Ներքին լուրեր։—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ Գերմանիա։ Սերբիա։—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ։—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ։ Կալուածական խնդիրը Ռուսաստանում։

ՄԵՐ ԿԱՐԾԻՔԸ

Նորերումս „Մշակի“ մէջ տպվեցան պ. Բէգ-Նազարեանի երկու յօդուածներ։ Մինի մէջ յօդուածագիրը ասում էր թէ դժուար է, մինչև անգամ անհնարին է մտցնել արհեստներ մեր ազգային դպրոցներում և աւելացնում էր որ մեր դպրոցների նպատակն է միայն գրագիտութիւն տարածելու։ Մենք պատասխանեցինք այդ յօդուածին, ինչ որ վերաբերում է մեր դպրոցների կոչմանը գրագիտութիւն տարածելու և յոյս ունենք որ ապացուցինք որ մեր դըպրոցները մինչև այժմ միայն մեքենայական գրագիտութիւն են սովորեցրել մեր ամբոխին, առանց ընտելացնելու նրան ընթերցանութեան ճաշակին, առանց զարգացնելու հայի մէջ ընթերցասիրութիւնը։ Ուրեմն, իսկապէս գրագիտութեան տարածման համար ոչինչ չեն արել, իսկ այդ գործը յանձն է առել և կարողութեան չափ կատարում է մեր մամուլը։

Երկրորդ յօդուածում պ. Բէգ-Նազարեան ցոյց է տալիս թէ ինչ է պատճառը որ մեր ազգային հայոց դպրոցները չեն գրաւում հային։ պատճառը, նրա կարծիքով, այն է որ մեր դպրոցներում բաւական չեն սովորեցնում ռուսաց լեզուն։

Այդ երկրորդ յօդուածին մենք պարտաւորութիւն ենք համարում մեր կողմից պատասխանել երկու խօսք, որպէս զի ընթերցողը չը կարծի թէ մենք համերաշխ ենք պ. Բէգ-Նազարեանի յօդուածի հետ։

Պարոնը այնքան մեծ ընդարձակութիւն է տալիս պետական լեզուի ուսումնասիրութեանը մեր դպրոցների մէջ, որ աւելի լաւ կը լինի բոլորովին փակել հայոց դպրոցները, կամ մտցնել մեր դպրոցներում բոլոր առարկաների դասատուութիւնը ռուսերէն լեզուով։ Իսկ դա անհնարին է, որովհետև կատարելապէս կը հակառակէր ժամանակակից մանկավարժութեան պահանջին։ Ժամանակակից գիտութիւնը պահանջում է որ մանուկը սովորի այն լեզուով, որ նրան օրօրոցից հասկանալի է, որ յատուկ է նրա հասկացողութեանը, նրա ուղեղի ֆիզիօլօգիական կազմակերպութեանը։ Այն ժամանակ միայն մանուկը կարող է կանօնաւորապէս զարգանալ և ուրեմն պիտանի լինել իր անձի համար, իր հասարակութեան, ամբողջ պետութեան համար։ Որքան մանուկը անհատապէս կը զարգանայ, այնքան նա աւելի օգտաւէտ կը լինի իր հասարակութեանը, պետութեանը և ամբողջ մարդկութեանը։

Ինչպէս է եղել, որ Բէգ-Նազարեանի պէս մի մանկավարժ մի կողմից անհնարին է գտնում սովորեցնել հայ ամբոխի զաւակին մի որ և է, մինչև անգամ ամենաթեթև, բայց դրական արհեստ, որ պատանին կամ աղջիկը, դպրոցից դուրս գալուց յետոյ, կարողանան գործ դնել կեանքի մէջ և գըրանով իրանց համար հաց ճարել, իսկ միւս կողմից հնարաւոր է գտնում նոյն ամբոխի զաւակին սովորեցնել իրան համար օտար, խորթ լեզու, ամենաընդարձակ չափով։ Եթէ ընդունենք որ առաջինը անիրագործելի է, պէտք է ընդունենք, որ երկրորդը աւելի էլ անիրագործելի է, որքան էլ դա ցանկալի լինէր պ. Բէգ-Նազարեանին և հայ ծնողներին, որոնք ընտելացած են նայել դպրոցի վրա, ոչ թէ որպէս մի հիմնարկութեան վրա, որ կեանքի ու նրա անողորմ, բնական պահանջների հետ պիտի ներդաշնակութեամբ ընթանայ, այլ մի հիմնարկութեան վրա, որ իր սաներին անպատճառ այս կամ այն իրաւունքներ պիտի տայ։

Յայտնի ռուս գրող Պիսարեվ և նրանից յետոյ շատ ուրիշներ շատ ճիշդ են նկատել որ մեր համալսարանները այն պատճառով գիտութեան իսկական սերմարաններ չեն լինում, որովհետև ուսանողը չէ սովորում գիտութիւնը գիտութեան համար, այլ պաշտօնական իրաւունքներ ստանալու համար։ Համալսարանական դիպլոմը նշանակում ոչ թէ վկայագիր է, որ ուսումնաւարտը այս ինչ բանի մէջ հմուտ է, բայց վկայական է որ նա իրաւունք ունի մտնել պաշտօնական ծառայութիւն։

Միջնակարգ դպրոցի նպատակը պէտք է լինի ընդհանուր կրթութեան սկզբունքներ տալ երիտասարդին։ Բացի սորանից մենք, առաջարկելով որ արհեստներն էլ մտցնվեն մեր դպրոցներում, այն կարծիքի էինք, որ դպրոցը պիտի միջոց տայ իր սաներին իր սեփական ոտքերի վրա կանգնել, գործ դնելով կեանքի մէջ իր սովորածը։ Իսկ պ. Բէգ-Նազարեանը, որքան մենք նրան հասկացանք, կամենում է դարձնել մեր դպրոցներից պատրաստական դասատուններ պետական դպրոցների համար։ Այդպիսով մանուկը մտնելով դպրոցը, չի սովորի սովորելու համար, չի ընդունի ուսումը ուսման համար, այլ կը նայի ուսման վրա, որպէս մի յայտնի պաշտօնական իրաւունք, այն է պետական դպրոց մտնելու իրաւունք տուող միջոցի վրա։ Իսկ երբ որ ուսման նպատակը ոչ թէ նոյն իսկ ուսումն է, կամ կեանքի մէջ սովորածի պրակտիկական գործադրու-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԱԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

—

I

Ես չեմ խօսի այստեղ Ռուսաստանի կալուածական խնդրի ծագումի՝ տէրութեան, հասարակութեան ու գրականութեան այն ժամանակուայ տրամադրութեան վրա։ Այդ բոլորը շատ ու շատ հետաքրքրական էր, բայց ինձ հեռու կը տանէր իմ ամենամօտ նպատակիցս։ Ես կաշխատեմ մի հարեանցի հայեացք գցել այն մի քանի գործնական միջոցների վրա, որ ընդունվեցան իբրև հիմունք գիւղական հողային կազմակերպութեան համար։

Գիւղական հողային խնդրի վճռադատութեան պատմութիւնը, ինչպէս ամենայն տեղ, նոյնպէս և Ռուսաստանում պարզ կերպով ապացուցանում է՝ թէ որչափ վտանգաւոր է մեծ հաւատ ընծայելը կալուածատէրերին։—Տէրութիւնը նախ և առաջ մտադիր էր այնպիսի հողային ապահովութիւն տալ գիւղացիներին, որ նրանք կարող լինեն կատարել իրանց պարտաւորութիւնները թէ պետութեան (պիտոյքների) և թէ կալուածատիրոջ (վարձատրութեան) վերաբերմամբ։ Այդ նպատակով նա հիմնեց խմբագրական յանձնաժողով, որին ազատութիւն տուաւ բազմակողմանի կերպով քննելու գիւղական խնդիրը և պատրաստելու հողային կազմակերպութեան ծրագիրը։—Կալուածատէրերը, մի րոպէ ոգևորված ընդհանուր մարդասիրական և ազգային ժողովրդական զգացմունքներով ցանկացան հայրենիքի ընդհանուր բարօրութեան ծառայել. բայց մանրամասները քննելու ժամանակ նրանց մեծ մասը սաստիկ պաշտպանում էին իրանց անձնական օգուտները և աշխատում էին այս ու այն արգելքը դնել գիւղական կատարեալ նիւթական ազատութեան։—Խմբագրական յանձնաժողովը մարտնչում էր նրանց հետ երկար ժամանակ. բայց յետոյ ստիպված եղաւ փոքր առ փոքր իր նախկին ծրագիրը աւելի ու աւելի կրճատել։ Եւ յիրաւի, վերջիվերջոյ բաւականին մեծ բաներ պակասեցան ամբողջ ծրագրից և գիւղական ազգաբնակութիւնը սեփականատէր դարձաւ փոքր ի շատէ ձգձգված այս ու այն կողմից։

Եւ ինչ է այժմ այդ կրճատումների հետևանքը՝ Այն, որ գիւղացին կիսով միայն ապահովված է. դժուարութիւններով է հայթայթում իր ապրուստը և ամբողջ ազգը ստիպված է այժմ դարձեալ մտածել իր գիւղացու տնտեսութեան լաւացնելու վրա—լրացնել պակասորդը, ոչնչացնել չարիքները։ Ի հարկէ դա մի մեծ բարիք է Ռուսաստանի համար, որ յաջողվեցաւ գիւղացուն հողատէր շինել, նրան չը քշեցին իր սովորական ապրուստի հաստատ աղբիւրից, բայց որչափ մեծ կը լինէր բարիքը, եթէ գիւղացու նիւթական ապահովութիւնը աւելի ևս կատարեալ լինէր։ Հրաւիրում եմ ընթերցողիս ուշադրութիւնը գրելիքիս վրա, որովհետև սրանք շատ թէ փոքր յարաբերութիւն ունեն հայ գիւղական կալուածական խնդրի հետ։

II

Ռուսաստանում ևս կային մարդիկ, որոնք առաջարկում էին, Անգլիայի օրինակով, գիւղացիներին զրկել հողից։—Այդպէս ասողները աշխատում էին ապացուցանել, որ այդ միջոցով կարելի կը լինի կազմել ազատ մշակների մի դաս, որ յետոյ կարող է ծառայել թէ կալուածատիրոջ և թէ գործարանատէրերին, իբրև աշխատող ոյժ։ Թէև այդպիսիների թիւը շատ չէր և նրանք յաջողութիւն չունեցան նշանակութիւն ստանալ տէրութեան առաջ. թէև վերջնական կերպով վճռվեցաւ գիւղացիներին սեփական հող տալ, բայց այնու ամենայնիւ կարևոր համարեցի այդ մի խմբիկի մասին յիշել այստեղ և ահա ինչու։ Այդ խմբիկը, ճիշդ է, զրկել չը կարողացաւ գիւղացուն հողից, բայց, ընդունելով տէրութեան նախագիծը, աշխատեց իր ուղղութեամբ ամեն կերպ թուլացնել գիւղական սեփականութեան ոյժը.—այս գործի մէջ խմբիկը բաւականին յաջողեցաւ և դարձաւ արդէն մի մեծ խումբ—կալուածատէրերի մեծամասնութիւն։ Այն ձգտումը, որ նրանք ցոյց էին տալիս և աշխատում էին սըքօղել գիտութեան պատրուակով, կայանում էր գլխաւորապէս մշակ դաս պատրաստելում, որովհետև, նրանք ասում էին, իբր թէ անկարելի է առանց անհող կամ սակաւահող մշակների մեծ ազգային արդիւնագործութիւն ունենալ, իբր թէ երկրագործութիւնը չէ կարող զարգանալ, իբր թէ սրանք կը սառչեն և կը մնան նահապետական դրութեան մէջ, իբր թէ ազգային հարստութիւնը չէ կարող բարձրանալ, լայնանալ և այլն։

Այդ կարծիքները և այժմ տարածված են. իսկ այն ժամանակ նրանք առատ նիւթ էին գտնում և գիտութեան յիշատակարաններում և խանգարում էին ամեն մի յառաջադիմական քայլ գիւղական բարօրութեան գործում։ Բայց միամիտների թիւը քչացել է և խաբել այլ ևս անկարելի է, այնքան հեշտ չէ. գիտութեան շտեմարանները նոր ու մանրամասն փաստերով հարստացել են և աւելի լայն ուղղութեան հիմք պատրաստել։

Ամենակարևոր և հիմնական խնդիրներից մէկը —գիւղացիների հողի մեծութեան խնդիրն էր։ Պէտք էր որոշել թէ որչափ հող պէտք է ստանայ գիւղացին իր կալուածատէրից, որ նրա պիտոյքները բաւականացնի։ Տէրունական հողերում խնդիրը հեշտ էր վճռվում, որովհետև տէրութիւնը արգելքներ չէր գտնում, ոչ մի առանձին մարդիկների կողմից, ուստի և աւելի ազատ ու առատ էր շնորհում հողը գիւղական համայնքին։

Իսկ երբ խնդիրը հասնում էր կալուածատիրական գիւղացիների հողային ապահովութեան, բանը սկսվում էր բարդացվել։ Կալուածատիրական դասակարգը միջամտելով՝ միշտ իր նպատակն էր ի հարկէ կամենում իրագործել, ուստի և դատողութեան ձևերի վրա դրօշմվում էին նրա պահանջները, իբր թէ անաչառական հայեացքի արտայայտութիւններ։ Դառնանք մանրամասներին։

Նահանգական մասնաժողովներից մի քանիսը յարմար էին համարում գիւղացիներին տալ այն հողաբաժինը որ նրանք ունէին և առաջ. իսկ միւսները առաջարկում էին նշանակել նոր հողաբաժին, նրանց կարծիքով բաւականաչափ ապահովող գիւղացուն. այս վերջին արուեստական կերպով կազմվող հողաբաժինը համառօտաբար անուանենք համաչափ հողաբաժին (надѣлъ нормальный)։

Պէտք էր վճռել, ո՞ր առաջարկութիւնը լաւ կը լինի ընդունելու—եղած հողաբաժինը թողնել, թէ նոր համաչափ հողաբաժին հաստատել։ Համաչափ հողաբաժին առաջարկողները ևս միմեանց հետ համաձայն չէին. մի քանիսը ասում էին՝ թէ մի ամբողջ նահանգում պէտք է հողաբաժնի մեծութիւնը մի և նոյնը լինի. իսկ միւսները պնդում էին թէ հողաբաժնի մեծութիւնը պէտք է յարմարեցնել շրջապատող զանազան պայմաններին, օրինակ հողի պարարտութեան, տնտեսական եղանակներին, երկրի դիրքին (անտառ, գետեզերք), հողի թանգ ու էժանութեան և այլն, ուրեմն և հողաբաժինը՝ մի և նոյն մեծութիւնը ունենալ չէ կարող։

Նոր հողաբաժին առաջարկողների ասածները, յիրաւի հաւանականութիւն ունեն առաջին անգամից. բայց երբ սկսում ենք քննել նրանց մանրամասերը, դուրս է գալիս մէջ տեղ, որ դրանք ամեն տեղ կամենում են եղել հողաբաժինը կրճատել և այդ փորձանքն է նրանց ստիպել համաչափ հողաբաժնի մասին մտածել և ոչ թէ գիւղացու բարօրութեան խնդիրը։ Դրանք գլխաւորապէս պատկանում են մինչև անգամ այն նահանգներին, որտեղ հողը թանգ է և բերրի մեծ մասամբ սևահող։ Եւ ընդհակառակը՝ աւելի աղքատ հող ունեցող կալուածատէրերը (հիւսիսային նահանգների)՝ գիւղացիներից հողը քիչ էին կտրում և աւելի հեշտութեամբ ու պատրաստակամութեամբ էին զիջում գիւղացիներին բոլոր նրանց գիւղական մշակութեան տակ եղած հողը. որովհետև իսկական հողը մեծ գին չունէր իր ներքին յատկութիւններով և համարեա ոչինչ էր առանց մշակող ոյժի։

Այժմ պարզ է, որ համաչափ հողաբաժինը անկարող էր ապահովել գիւղացուն։ Շատերը ասում էին թէ գիւղացիները կարող են զանազան մասնաւոր միջոցներով իրանց պիտոյքները լրացնել—օրինակ արհեստներով, կառապանութեամբ, առանձին մշակութեամբ. ուրեմն և կարիք չը

թէ՛նք իր ընդունակութիւններին համեմատ, այլ մի առանձին յայտնի իրաւունք ձեռք բերելու համար,—ուսման բուն նշանակութիւնը կորչում է: Ուսումը ինքն իր մէջ պէտք է իր նիւթին, սեփական արժանաւորութիւն ունենայ և ոչ թէ մի նշանակ լինի այս կամ այն պաշտօնական իրաւունք վայելելու:

Բացի սորանից պ. Բեգ-Նազարեանի միտքը անգործադրելի է: Անհնարին է որ և է ամբոխն, ուրեմն և հայ ամբոխն, որ ունի իր սեփական, կենդանի մայրենի լեզու, սովորել տալ մի օտար լեզու այն կատարելութեամբ, որով տիրապետում է այդ լեզուն այն անձը, որի համար այդ լեզուն օտար չէ:

Գործն մանկավարժը երևի կարծում է որ հայ դպրոցներում ուսում առնող երեխաները, եթէ գիմնազիոն կատարելութեամբ ռուսաց լեզուն, բոլորն էլ իրանց դպրոցներում ուսում աւարտելուց յետոյ կը մտնէին պետական դպրոցներ, բայց չէ մտածում՝ որ մեծ մասը ոչ կարողութիւն, ոչ էլ պաշտօնք ունին այդ անելու: Շատ փոքր պրոցենտ այդ կերպարանի, իսկ մեծ մասը կը վերադառնայ իր նախկին շրջանը, ուրեմն ռուսաց լեզուի այն կատարեալ համութիւնը կը դառնայ իրանց ժողովրդական շրջանների մէջ վերադարձողների համար մի աւելորդ բեռ, որ նրանք շուտով էլ կը մոռանան գործնական կեանքի մէջ, միջոց և. ...ի չունենալով իրանց շրջանում շարունակել վարժել իրանց սովորած լեզուի մէջ:

Ռուս գրականութիւնը ապացուցել է վերջին ժամանակներում որ բուն ռուս ռամիկը, Ռուսաստանի գիւղական դպրոցում ուսում առնելուց յետոյ, գործնական կեանքի մէջ մտնելով, շատ անդամ մոռանում է սովորած գրագիտութիւնը և մի քանի տարուց յետոյ այլ ևս գրել կարդալ չը գիտէ,—ուր մնաց թէ հայ ռամիկի որդին արուեստական կերպով սովորած ռուսերէնը իր ամբողջ կեանքը յիշէր:

Ինչի՞ ուրեմն բռնաւորել դպրոցի մէջ, որպէս զի մոռացվի կեանքի մէջ:

Մի հայ երկրագործի որդի, գիւղացի մի դաւաղուեցի, մի դիլիջանցի, սովորում են դպրոցում ռուսաց լեզուն այն չափով և ընդարձակութեամբ, որ առաջարկում է պ. Բեգ-Նազարեանը: Ուսում աւարտելուց յետոյ, նրանք վերադառնում են իրանց շրջանը, իրանց գիւղը և այդտեղ, մայրենի շրջանում, մինչև մահը ապրում ու մի բանով պարապում են: Ինչպէ՞ս անեն այդ դաւաղուեցին, ու այդ դիլիջանցին, որ չը մոռանան իրանց սովորած ռուսերէն լեզուն... Երևի պէտք է իրանց մէջ միշտ ռուսերէն խօսեն. դա անհնարին է, կամ պէտք է ստանան և կարդան ռուսերէն լրագիրներն ու ամսագիրները: Բայց եթէ հայոց դպրոցը մինչև այժմ չը կարողացաւ իր մայրենի լեզուով սովորեցնել հային գրագիտութիւնը, անընդունակ եղաւ ընտելացնել նրան ընթերցասիրութեանը, ինչպէ՞ս նոյն դպրոցը կը կարողանայ ընտելացնել նոյն հայ ռամիկի, արուեստաւորի, երկրագործի, վաճառականի, մանրավաճառի որդուն ռուսաց ընթերցասիրութեանը: Պարզ է որ նա շատ շուտ կը մոռանայ իր սովորածը:

Իսկ սովորեցնել մի բան, այն էլ ամենաընդարձակ կերպով որպէս զի սովորեցրածը շուտով մոռացվի, ոչինչ գործադրութիւն չը գտնելով,—դա բոլորովին աւելորդ է: Որտեղ կարող է գործ դնել հայ ամբոխը իր սովորած ռուսերէնը. երկու, երեք տարվայ մէջ մի անգամ դատարաններում, ուրիշ ոչ մի տեղ: Իսկ ո՞րն է աւելի հեշտը. մի կէս միլիոն ժողովրդին,—կրթեալները չը հաշուած,—սովորեցնել օտար լեզու, թէ մի հարիւր հոգի դատաւորներին առաջարկել սովորել ամբոխի, մեծամասնութեան լեզուն:

Զարմանալի է որ այդ և սրա նման ծըշմարտութիւնները հարկաւոր է բացատրել մանկավարժներին:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

«Кавказъ» լրագիրը հաղորդում է որ այս օրերս հասաւ Թիֆլիս Մոսկվայի հնագիտական ժողովի նախագահ, կոմս Ուվարով, իր ընտանիքով: Կոմսը մասնակցելու է Թիֆլիսի հնագիտական ժողովին, և ինչպէս լսել ենք, լինելու է նախագահ այդ ժողովի:

—

Մենք այս օրերս առիթ ունեցանք տեսնել մի Թիֆլիսեցի պարոնի մօտ Լևոն հայոց թագաւորի սուրը, որ պարոնը գնել է Թիւրքիայում: Սրի կոթը պղնձից է, գեղեցիկ փորագրութիւններով, պատկերներով և սաղմոսից վերցրած արձանագրութիւններով: Սրի վրա նշանակված է 1366 թիւ: Ինքն սուրը շատ մեծ և ծանր է:

—

«Тифл. Объявленія» լրագիրը հաղորդում է որ բացի պ. Լևինից և կոմս Ուվարովից, հասան Թիֆլիս, հնագիտական ժողովին մասնակցելու համար, պ. պ. Մանսվէտով և Սերեբրեակով: Նոյնպէս, ինչպէս մենք իմացանք, հասաւ և Դորպատի պրոֆէսոր պ. Շտիդէ, որի մասնագիտութիւնը՝ գանգարանութիւնն է:

—

Այսօր, հինգշաբթի, սեպտեմբերի 3-ին լինելու է առաջին հայոց ներկայացում Պալմի թատրոնում: Կը խաղան «Եկատերինա Հօվարդ» դրաման: Ներկայացմանը կը մասնակցի, առաջին անգամ, տիկին Հրաչեայ:

—

Հնագիտական ժողովի նիստերը լինելու են փոխարքայի պալատի մէջ:

—

ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼԻՑ մեզ գրում են: «Օգոստոսի 22-ին, ժամը 6-ին երեկոյեան, Քաֆթարլու գիւղում մի կալի մէջ կրակ ընկաւ մի անհոգի խոտի դէզ: Ներկայ գտնվողներին մեծ երկիւղ տիրեց, որովհետև կալի չորս կողմ դիզված էին դարձեալ խոտի և ցորենի դէզերը: Քամին շատ սաստիկ էր և հրդեհը սարսափելի կը լինէր, եթէ կտրիճ հայ գիւղացիները, իրանց կանանցով և հարսներով, չը յաղթէին այդ սարսափելի բոցը: Գիւղացիները ոչ թէ միայն հանգցրին կրակը, բայց և չը թողեցին, որ այրվող դէզն էլ ամբողջութեամբ ոչնչանայ: Եթէ գիւղացիների ջանքերը չը լինէին, շրջապատող դէզերն էլ կը բռնկէին:

—

Փաշաքեանց գիւղից, Նոր-Բայազէտի գաւառից, ստացանք հետևեալ նամակը Ստեփաննոս քահանայ Թորգոմեանցից: «Անցեալ տարի Գուբայից պ. Բագրատ Բաղատուրեանցից ստացայ բաժանորդագրութեան թերթ նրա առակագրքի համար և ժողովելով 20 րուբլ, ուղարկեցի նրան: Այժմ ինչպէս ինձ տեղեկացնում է ինքն պ. Բաղատուրեանց, իր գիրքը տպագրվել չէ կարող: Ուստի ես արժան համարեցի, փոխանակ փողերը բաժանորդներին վերադարձնելու, յատկացնել մի որ և է ուրիշ օգտաւէտ գործի այդ 20 րուբլը: Ես բաժանորդների ցանկութեան համեմատ հաղորդեցի այդ մասին իրան պ. Բաղատուրեանին, որպէս զի նա, հանդերձ բաժանորդների ցուցակով ուղարկի այդ քսան րուբլ «Մշակի» խմբագրութեանը յօգուտ Վիէննայի «Ժուրնալ դ'Օրիան» լրագրի: Յայտնելով այդ մասին, խնդրեմ «Մշակին» ընդունել այդ փողերը և ուղարկել ըստ պատկանելոյն:»

—

Ստացանք պ. Յովհաննէս Շլոեանից 1 րուբլ յօգուտ «Միացեալ ընկերութեան:» Նոյն ընկերութեան օգտին ստացանք պ. Ս. Աղամալեանցից 14 րուբլ, որ պարոնը հաւաքել է հետևեալ անձինքներից: Անյայտ ոմն, Ալէքսի (քիշմիշ ծախող), Իւզբաշեանց, Աղաբէկեանց, Բ. Բուդաղեանց, Յովսէփ Պապով, Խասպաբեանց, Զաքար Խարատեանց, Կարապետ Ղազանճեանց,

---

կայ անպատճառ հողով նրան կշտացնելու վրա մտածել: Բայց այդպէս ասողները ի հարկէ գիւղացու բարեկամները չէին. նրանք աչքի չէին առնում այն բանը, թէ միլիոնաւոր ժողովրդի կեանքը չէ կարելի երերեալ դրութեան մէջ թողնել և այդպիսի առաձգական պայմաններ յօրինելու վրա կանգ առնել:

Եթէ նոր հողաբաժին առաջարկողները խսկապէս գիւղացու անկեղծ հոգատարները լինէին, այն ժամանակ կարելի կը լինէր մի այդպիսի փորձ սկսել. բայց ինչպէս հաստատես մի չափ, որի մասին տասն զանազան կարծիքներ են յայտնվում: Երբեմն մի գաւառի համար բազմատեսակ հողաբաժնի չափեր էին առաջարկվում և իւրաքանչիւրը հաւատացնում էր, որ իր առաջարկածը ամենից պատուականն է ու գերազանցը:

Դեռ չէին բաւականանում և համաչափ հողաբաժին առաջարկելով գիւղացու համար. պնդում էին թէ գիւղացու բաժինը պէտք է այնքան փոքրացնել, որ կալուածատիրոջ մօտ մնայ բոլոր հողի մի երրորդականը. իսկ մի քանիսի ցանկութեան նայած՝ գուցէ $^1/_4$ և մինչև անգամ $^1/_2$ մասը:

III

Ինչու այն հողաբաժինը թողնելը, որ առաջ ունէր գիւղացին, համարվում էր անկարելի:— Զանազան պատճառներով, որոնցից գլխաւորները սրանք են: 1) Համաչափ գիւղական հողաբաժին սահմանելով կարելի է միայն՝ մի կողմից ազատել գիւղացուն պարտաւորեալ աշխատանքից, միւս կողմից մշտական աշխատողներ պատրաստել կալուածատիրոջ համար. և այդ պատճառով որչափ հողաբաժինը փոքր լինի, այնչափ լաւ, գիւղացին իր հողի պակասորդը կը լրացնի կալուածատիրոջ մօտ ունեցած մշակութեամբ: 2. Այնպէս կալուածատէր կայ, որ շատ զուրկ է պահում եղել իր գիւղացիներին և կայ այնպիսին էլ, որ ընդհակառակը թոյլ է տալիս եղել գիւղացուն, որչափ կամենում է օգտվել հողով: Ինչպէ՞ս կարելի է եղած հողաբաժինը գիւղացուն տալ. այդպիսով խիստ կալուածատիրոջ դեռ վարձատրած էլ կը լինենք, իսկ աւելի մարդասէրին գրկած ու պատժած: 3. Այնպէս տեղեր կան, որ շատ անկանոն կերպով ցրված են գիւղերը. հողը ազատ է եղել, իսկ բնակողներ քիչ և սրանք ինչ կամեցել են արել են: 4. Վերջապէս եղած հողաբաժինը անբնական պայմանների հետևանք է. հողը, կապիտալը և աշխատանքը կապված են եղել և ուրեմն միմեանց մէջ ունեցած յարաբերութիւնները թերի ու սըխալ են:

Բայց խմբագրական յանձնաժողովը այդ առաջ բերած դատողութիւնները շատ թոյլ նկատեց և մի և նոյն ժամանակ անհամապատասխան ազգային ընդհանուր շահերին: Ուստի նա վճռեց ընդունել եղած հողաբաժինը այն մըտադրութեամբ, որ մեծ ծայրահեղութիւնները ոչնչացվեն, ուրեմն շատ մեծ հողաբաժինները մանրացվեն, իսկ փոքրները— լրացվեն մինչ մի յայտնի կէտ: Եղած հողաբաժինը, թէև յիրաւի դեռ արդարացի հողաբաժին չէ, սակայն նա աւելի յարմար է ու համապատասխան կեանքին, քան արհեստական կերպով կրճատված համաչափ հողաբաժինը: Եղած հողաբաժինը— շատ տարիների տնտեսական կեանքի հետևանք է. և թէև կալուածատէրի ու գիւղացու մէջ եղած յարաբերութիւնները անբնական են, այնու ամենայնիւ նրանք մի կերպ պէտք է հաշտեցնէին միմեանց հետ իրանց շահերը. ուստի և եղած հողաբաժինը, իբրև իրական կեանքի կարելիութեան արտայայտութիւն, պէտք է նախադասվի: Մի խօսքով դա համարվում էր չարիքներից լաւագոյնը և միջոցներից ամենաթեթևը, որովհետև ուրտեղ ճարէին հողի գնահատութեան և բաժանման համար նիւթեր: Խմբագրական յանձնաժողովը հետևեալ 3 դժուարութիւնները (անկարելիութիւններ) առաջ բերաւ համաչափ հողաբաժին կտրելու դէմ: 1. Անկարելի է որոշել ամեն տեղ գիւղացու կարիք ու պիտոյքները: 2. Անկարելի է որոշել ամեն տեղ երկրի պտղաբերութիւնը, բերրիութիւնը և 3. անկարելի է որոշել մասնաւոր եկամուտների քանակութիւնը, օրինակ արհեստների, մշակութեան:

Մինչև այժմ ասածներից՝ ընթերցողը նկատած կը լինի, որ խմբագրական յանձնաժողովը եթէ կանգ առաւ եղած հողաբաժնի վրա, դա դեռ գիջումն էր, որ պէտք էր անել գիւղացուն սաստիկ չը զրկելու համար: Եթէ նա ընդունեց հարթել խոշոր ծայրահեղութիւնները— միայն այն նպատակով, որ նրանց մի միջին մեծութեան հասցնի: Ուրեմն եթէ մի տեղ նա բազմահող գիւղացիների հողից մի մասը կտրէր, պէտք է այդ անէր՝ իբրև մասնաւոր մի փոփոխութիւն, իբրև բացառութիւն: Ուստի և վճռեց որոշ հողաբաժնի այն մեծութիւնը, որից պակաս գիւղացուն չէ կարելի տալ և նոյնպէս այն մեծութիւնը, որից աւելին կարող է թոյլ չը տալ կալուածատէրը: Այսպէս ասելը հեշտ է, բայց իրական կեանքում ինչպէս որոշես այդ սեւէջները. այդտեղ ամեն մարդ կարող է փոքր ի շատէ իր կողմը թեքել թիւերը և այն ժամանակ բացառութիւնը՝ կը կորցնի իր բացառական բնաւորութիւնը, աւելի կընդհանրանայ և կանոն կը դառնայ: Համարեա թէ մասամբ այդպէս էլ եղաւ:

Ամբողջ հողային տարածութիւնը բաժանվեց մի քանի գլխաւոր գծերի և տեղական պայմանների համեմատ նշանակվեցան սահման նահանգների համար $2^3/_4$, 3, $3^1/_2$, 4, $4^1/_2$ դեսիատին մի հոգու վրա հաշված, իսկ աւելի հարաւում $5^1/_2$ և 6 դեսիատին ամենամեծ հողաբաժիններ: Այս թուերը դարձեալ, իբրև գիջում, փոքր էին նշանակված և խմբագրական յանձնաժողովը յայտնեց երկիւղ, որ սահմանված չափերը փոքր կը լինեն և ոչ մի կերպ կարելի չէ այլ ևս փոքրացնել նրանց:

Հարաւային անապատ հողերի համար նշանակեցին հողաբաժիններ $6^1/_2$, $8^1/_2$, $10^1/_2$ և 12 դես. մեծութեամբ, յետոյ կալուածատէրերից տոխված՝ ջնջեցին 12 դեսիատինական հողաբաժինը: Նոյնպէս կազմվեցան չափեր և հիւսիսային ու մնացած նահանգների համար. նրանց մէջ բերելը աւելորդ ենք համարում, որովհետև ընթերցողի համար առանձին նշանակութիւն չունեն:

Յետոյ՝ նշանակված հողաչափերը առաջարկվեցան ներկայացուցիչների դատողութեան: Նըրանք սկսեցին ձգձգել. այստեղ այս ջնջել, այնտեղ այն հերքել. վերջապէս հասան նպատակին: Հողաբաժինների չափերը աւելի նեղացան և պռկվեցան, որտեղ $^1/_4$ դես., որտեղ $^1/_2$, որտեղ $^3/_4$ և մինչև անգամ մի դեսիատին: Այդ կրճատելը արդէն մասնաւոր մի պատահմունք չը մնաց, այլ տարածվեց գաւառներ և նահանգներ: Եւ այդ թոյլ տուաւ խմբագրական յանձնաժողովը, որ սկզբից այնքան լայն կերպով էր հասկացել գիւղացու բարօրութեան գործը:

«Կարելի՞ է արդեօք բացառութիւն անուանել հողաբաժինների այնպէս փոքրացնելը, երբ նրան ենթարկվում է գաւառի ազգաբնակութեան կէսը և երբ այդպիսի գաւառների թիւը շատ նշանաւոր է: Ակներև՞ չէ միթէ, որ եթէ եղած հողաբաժինները (քիչ բացառութիւնով) այն մեծութեան էին, որ հազիւ թէ բաւականացնում էին գիւղական ազգաբնակութեան պիտոյքները ամենաչնչին չափով, ուրեմն աւելի ևս փոքրացնելը, որ թոյլ տուաւ խմբագրական յանձնաժողովը և աւելի էլ առաջ տարաւ 19 փետրվարի կանոնադրութիւնը, պէտք է դնէր անշուշտ ահագին տարածութիւնների ժողովրդին այնպիսի դրութեան մէջ, երբ ապրուստի պակասութիւնը, սովի տանջանքներ ու հիւանդութիւնները դառնում են մշտական երևոյթներ: Խմբագրական յանձնաժողովը իջեցնելով հողաբաժինները, կարծես մոռացաւ իր պարագմունքների նախկին ամենալաւ շրջանում յայտնած համոզմունքը թէ «գիւղական հողաբաժնի քիչ թէ շատ ընդհանուր կրճատելուց— անկասկած տէրութեան համար բոլորովին անկարելի կը լինէր պատասխանատու լինել հասարակական հանգստութեան պահպանելու կողմից. կամ թէ այդ նպատակին հասնել ոչ այլապէս, քան այնպիսի միջոցներով, որոնցից զգուշաբար փախչել է պատուիրում ամենապարզ խելամտութիւնը: Եւ խմբագրական յանձնաժողովը չը սխալվեց այս համոզմունքի մէջ: Նրա նախատեսութիւնը կատարվեց: Տխուր վերջ ունեցած շատ անկարգութիւններ տեղի ունեցան Ուստավնըեա Գրամատա-ի մտցնելու ժամանակ:

Ահա շահերի խառնակութիւն, ահա մասնաւոր օգուտների և պետական կարիքների միմեանց

կարապետ Ընիաթեանց, Ս. Աղամալեանց, իւրաքանչիւրը տուել են 1 րուբլ. իսկ Թ. Խաչատրեանց և Գրիգոր Տէր-Յովհաննիսեան իւրաքանչիւրը 1 րուբլ 50 կոպէկ։ Ընդամենը 15 րուբլ։

—

ՄՕԶԴՕԿԻՑ մեզ գրում են որ վերջին ժամանակները շատ յաճախ են սկսել կրկնվել հրդեհները այդ քաղաքում։ Ասում են որ դիտմամբ են կրակ գցում։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՐՄԱՆԻԱ.

—

Յայտնի պալատական քարոզիչ Շտէօկեր իբրև բէյխստագի կանդիդատ Բերլինի մէջ մի խիստ ճառ արտասանեց հրէաների և ազատամիտների դէմ։ Վերջը նա ասաց. „աշխատանքը գումարի տրկութենից ազատելը, ահա այն հարցը, որ մենք պէտք է վճռենք։ Մենք պէտք է ընտրութիւն անենք պալատու, բարոյական և կրօնական գործունէութեան և գումարատէրերի անսիրտ հարստահարութեան մէջ։ Պէտք է այդ երկուսից մէկը ընտրենք։ Մի խօսքով կամ միապետութիւն պէտք է ցանկանանք կամ մամօնապետութիւն։“

Յայտնի սօցիալիստ Լիբկնեխտ Ցիւրիխի մէջ մի ճառ արտասանեց, որի մէջ ի միջի այլոց նկատեց, թէ թէպէտ իշխան Բիսմարկ ընկել է սօցիալական շարժման ընթացքի մէջ, բայց սօցիալական խնդիրների իրագործելը կարելի է միայն դէմօկրատիական ճանապարհով։ կանցլերը պէտք է ոչնացնի սօցիալիստների դէմ ուղղված օրէնքը, պատերազմական բիւդժետը, մի խօսքով պէտք է կատարելապէս սօցիալիստ դառնայ։ Իսկ պետական սօցիալիստ մնալով, նա ոչինչ աջողութիւն չի ունենայ։ Այդ կուսակցութեան անդամներից ոչ մէկը չի համաձայնի առաջնորդված լինել այն ձեռքով, որ ստորագրեց արտաքոյ կարգի օրէնքները սօցիալիստների դէմ։

—

ՍԵՐԲԻԱ.

—

Հաստատ աղբիւրներից հաղորդում են, որ սերբիական իշխան Միլանի դէպի Էմս և Իշլ ճանապարհորդութիւնը ցանկալի նպատակին հասաւ և երևի շուտով Սերբիան թագաւորութիւն կը յայտնվի։ Վիէննայի „Tagblatt“ լրագիրը այդ առիթով հաղորդում է հետևեալ հետաքրքիր փաստը. բօլգարական իշխան Ալէքսանդր փորձեց խանգարել իշխան Միլանի գործը, պատճառ բերելով, թէ իր դրութիւնը Բօլգարիայի մէջ անտանելի կը դառնայ, եթէ դրացի բոլոր իշխանութիւնները թագաւորութիւն յատնվեն։ Այնու ամենայնիւ բոլոր դժուարութիւնները ոչնչացրած են և „Tagblatt“ լրագրի կարծիքով, սերբիական ընկուպշինան իր գործունէութեան հետևեալ շրջանի ժամանակ երևի կը վճռի Սերբիան թագաւորութիւն յայտնելու հարցը։ Այնուհետև հարկաւոր կը լինի վճռել մի բաւական դժուար հարց. արդեօք Օբրէնովիչ ընտանիքի բոլոր անդամները պէտք է թագաւորական տան անդամների իրաւունքներ ունենան։ Սերբիայի դեսպանը Վիէննայի մէջ հրաժարվեցաւ իր պաշտօնից։ Նրա պաշտօնը կը յանձնվի Գրույիչին, որ առաջ Սերբիայի ներկայացուցիչ էր Կ. Պոլսի մէջ։

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 31 օգոստոսի։ Թագաւոր կայսրը, կայսրուհին, Թագաժառանգը, Մեծ իշխաններ Գէօրգի, Վլադիմիր, Ալէկսէյ Ալէկսանդրովիչներ այսօր օրվայ $4^{1}/_{2}$ ժամին աջողութեամբ հասան Պետերգօֆ։

ԲԱԶԵԼ, 31 օգոստոսի։ Պլատենբերգի փլատակի տակ թաղվեցաւ Էլմս լեռնային գիւղի մի մասը։ 150 մարդ մեռավել են։ Ամբողջ գիւղին վտանգ է սպառնում։ Ազգաբնակութիւնը 10,000 հոգի է։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 31 օգոստոսի։ «Новое Время» լրագրին հաղորդում են Բերլինից, որ իշխան Բիսմարկ ռուսաց դեսպան Սաբուրովի հետ ուղևորվել են Վարցին, որպէս թէ կայսրների տեսութեան հետևանքները որոշելու համար։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 1 սեպտեմբերի։ Այսօր դուրս եկաւ „Правит. Вѣстн.“ լրագրի հետ հրատարակվող „Сельскій Вѣстн.“ ժողովրդական շաբաթաթերթի առաջին համարը։ Բաժանորդական վճարը մինչև տարվայ վերջը 1 րուբլի է։ Գիւղական վարչութիւններին լրագիրը ձրիաբար է ուղարկվում։ Բարձրագոյն թոյլատուութեամբ առաջին բաժնի կառավարիչ ստատս-սեկրետար Տանեեվ ուղևորվեցաւ արտասահման։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 1 սեպտեմբերի։ Պետական բանկի $5^{0}/_{0}$ տոմսակը առաջին շրջանի արժէ 96 ր. 75 կ., երկրորդ 94 ր. 37 կ., երրորդ 94 ր. $75^{1}/_{2}$ կ., չորրորդ 93 ր. $87^{1}/_{2}$ կ., ներքին առաջին $5^{0}/_{0}$ փոխառութեան տոմսակը արժէ 228 ր., երկրորդ 222 ր. 50 կ., արևելեան առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 90 ր. $7^{1}/_{2}$ կ., երկրորդ 90 ր. $75^{1}/_{2}$ կ., երրորդ 91 ր., ոսկի 7 ր. 60 կ.։ Ռուսաց 1 ր. Լօնդօնի վրա արժէ 25,97 պէնս, ռուսաց 100 ր. Համբուրգի վրա արժէ 222 մարկ, 62 պֆ., Փարիզի վրա արժէ 274 Ֆրանկ 50 սանտիմ։ Բօրսայի տրամադրութիւնը ամուր է։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 2 սեպտեմբերի։ Ներքին $5^{0}/_{0}$ երկրորդ փոխառութեան տոմսակների խաղարկութեան ժամանակ տարան։

№№ Սէրիի	№№ տոմսակի	տարված գումար.
8,414 —	32 —	200,000
17,003 —	10 —	75,000
9,333 —	38 —	40,000
10,564 —	14 —	25,000
5,944 —	11 —	
19,113 —	37 —	10,000
12,285 —	34 —	
8,461 —	1 —	
9,810 —	37 —	
2,915 —	30 —	8,000
5,613 —	9 —	
18,967 —	7 —	
1,956 —	33 —	
13,471 —	24 —	
2,710 —	37 —	
4,437 —	40 —	
1,899 —	5 —	5,000
19,280 —	3 —	
5,708 —	9 —	
16,065 —	16 —	
4,653 —	24 —	
2,261 —	32 —	
2,570 —	8 —	
7,554 —	38 —	
17,906 —	31 —	
5,227 —	10 —	
8,370 —	47 —	
7,745 —	16 —	
3,608 —	20 —	
15,262 —	37 —	1,000
14,865 —	12 —	
12,282 —	50 —	
8,575 —	23 —	
16,743 —	14 —	
5,109 —	10 —	
19,877 —	24 —	
3,121 —	36 —	
1,737 —	14 —	
5,551 —	16 —	
12,098 —	42 —	

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

մէջ կռիւ. ահա յաղթութիւն, ահա պարտութիւն։ Այո, խմբագրական յանձնաժողովը արդէն շատ զիջումներ արաւ և այդ ինքը լաւ նկատում էր— երբ բանը հասաւ ամենաքիչ հողաբաժին սահմանելուն, այդտեղ նա վճռեց այլ ևս զիջումներ չանել, ինչպէս էլ բողոքէին չորս կողմից։ Իրան մխիթարելու համար նա սկսում էր թեթևութիւն պատել և ջանում էր մի կերպ արածները արդարացնել. օրինակ նա հաւատացնում էր, որ գիւղացին, միայն թէ նա ազատ լինի, կարող է լաւ ապրել և փոքրիկ հողաբաժնում, նա մանաւանդ որ սակաւահող գիւղերը ինչպէս և լինէին ընդհանուր երևոյթ չէին լինելու. ուստի կարելի է շատ էլ չը մտատանջվել։—

IV

Բայց կալուածատիրական օգուտների ներկայացուցիչները չէին կամենում բաւականանալ այս զիջումներով։ Նահանգական մասնաժողովները պատրաստել էին վաղուց կալուածատէրի համար մի արտօնութիւն ևս, որ գիւղացիներին հող նըշանակելուց՝ նախապէս ապահովված լինի բոլոր կալուածքի մի յայտնի մասը, իբրև կալուածատէրի անխառն և կատարեալ սեփականութիւն։ Թէ ինչ չափով պէտք է բաժանումը կատարել—դա զանազան կարծիքներ ծնեց. ով առաջարկում էր $^{1}/_{3}$, ով $^{1}/_{4}$, $^{1}/_{2}$ և $^{2}/_{3}$ մասը։ «Խմբագրական յանձնաժողովը խոստովանում էր, որ այդ կանօնի գործադրութիւնը մեծ վնաս կը հասցնի գիւղական շահերին, քչացնելով շատ տեղերում և կալուածներում առանց այն էլ սակաւաչափ հողաբաժինները։ Չը նայելով այդ խոստովանութեան յանձնաժողովը ընդունեց կալուածատիրոջ համար հողի մի յայտնի չափի յետ թողնելու կանօնը և ընդունեց, իր սեփական խօսքերի համեմատ, «զիջանելով միայն և եթէ բոլոր նահանգական մասնաժողովների համաձայն պահանջին, նոյնպէս ցանկալով, կարելիութեան չափ, առաջն առնել այն բանին, որ կալուածատիրոջ կապը հողի հետ չը քանդվի»։ Կալուածատիրոջ անմիջական կարգադրութեան համար՝ յանձնաժողովը վճռեց պահել հողի մի երրորդականը, որ և մտաւ 19 փետրվարի կանօնադրութեան մէջ։ «Բայց պէտք է նկատել, որ այդ երրորդականը կազմելու համար շատ տեղ բաւական էր կալուածատիրոջ խոփական հողը, այնպէս որ գիւղական հողը չէր շարժվում։

Հարկաւոր եղաւ անել և մի զիջում, որը գործնական կեանքում մեծ նշանակութիւն ունեցաւ, իսկ սկզբում այնքան պարզ հասկանալի չէր լինում և մանաւոր դէպքերում բարեբարութեան ձև էր մինչև անգամ ստանում։ Մենք ակնարկում ենք այն յօդուածի վրա, որ թոյլ տուաւ մասնաւոր կերպով հաստատելու կալուածատիրոջ ու գիւղացիների մէջ եղած յարաբերութիւնները, նուիրելով ձրիապէս գիւղացիներին հողի մի սնոտի մասը (մօտ մի չորրորդականը—$^{1}/_{4}$ նշանակվածի) և այդպիսով՝ նրանց միշտ կախված պահելով կալուածատիրոջ հողից։ Այդպիսի հողաբաժինները յայտնի են քառորդական կամ ձրի հողաբաժին անունով։—Գիւղացին առաջին անգամից կարծես գրավվեց այդպիսի կարգադրութեամբ, որովհետև այնպէս էր դատում թէ աւելի լաւ է հողի մի մասը ձրի ստանալ սեփականութիւն, քան թէ մեծ հող առնել և նրա համար վճարել տարեկան մի նշանաւոր գումար։ Հետևանքը ցոյց տուաւ նոյն իսկ առաջին քայլերում, որ նրանք համարեա անհող մնալով ստիպված եղան անպատճառ՝ իբրև ստրուկներ, իբրև կապված մարդիկ, աշխատել կալուածատիրոջ հողում։

Այստեղ մէջ բերենք Դ. Սամարինի կարծիքը ձրի հողաբաժինների կազմվելու մասին. Նա ևս դրանց համարում է շատ վնասակար՝ գիւղական տնտեսութեան համար։ Ահա նրա խօսքերը. «Սևահող կենտրօնական խիտարնակ նահանգներում իրանք գիւղացիները թանգ էին գնահատում իրանց հողը և պակասութիւն էին զգում նրա մէջ. ուստի նրանք չէին կարող գրավվել առաջարկութիւններով (եթէ դրանք լինէին էլ) ստանալու ձրիապէս՝ հողաբաժնի մի չորրորդականը այն պայմանով, որ նրանք հրաժարվէին մնացած հողից. դրանով բացայայտվում է թէ ինչու Ռուսաստանի այդ մասում համեմատաբար քիչ գիւղացիներ կան քառորդական (ձրի) հողաբաժնով։ Բայց սևահողի արևելեան և հարաւային բազմահող նահանգներում պայմանները բոլորովին այլակերպ էին. և այն յօդուածը այնտեղ ստացաւ. նա մանաւանդ առաջին անգամ, լայն գործադրութիւն։ Այս սակաւաբնակ երկրներում գիւղացիները հաւատացած էին, որ նրանք միշտ կարողութիւն պէտք է ունենան հող վարձել յարմար գներով և ըստ այնմ ում որչափ հարկաւորվի, առանց միմեանց համար պատասխանատուութեան. մի և նոյն ժամանակը նրանք յոյս ունէին, չը նայելով, որ նրանք հրաժարվում էին հողից, չուտ թէ ուշ դարձեալ հող ստանալ, երբ կը հրատարակվի «կատարեալ ազատութիւն»։ Ուստի յիշած տեղերում երկու ձեռքով բռնեցին այդ 123 յօդուածը, որ կարողութիւն էր տալիս միանգամից ազատվել թէ բանի մշակութիւնը և թէ տուրքը. իսկ սրբանք կազմում էին ամենագլխաւորը որ նրանք շաղկապում էին իրանց մտքում՝ ազատութեան գաղափարի հետ։ Ահա ինչու Ռուսաստանի այս մասում ոչ թէ կալուածատէրերն էին համոզում գիւղացիներին ընդունելու ձրի հողաբաժինները, այլ իրանք գիւղացիներն էին հաստատապէս պահանջում կալուածատէրերից, որ սրանք տային նրանց «արքայական» դեսեատինան (այսպէս էին նրանք անուանում ձրի հողաբաժինը)։ Այդ ուղղութեամբ սկսված շարժումը գրաւեց բոլոր Պօվոլժէի գիւղական ազգաբնակութիւնը և այնպէս ուժեղ էր, որ թափանցեց և ուդելնի գիւղացիների մէջ. սրանք պահանջում էին նոյնպէս արքայական դեսեատինա տալ նրանց… ծագեցան անկարգութիւններ և անհնազանդութիւններ…. Այդպիսի ոյժով գիւղացուն պատած շարժումը ստիպեց կալուածատէրերին խոնարհել նրա առաջ…. Այստեղ կալուածատէրերը չէին, ուրեմն, դրդում այդպիսի յարաբերութիւններ սահմանելու…. Ի հարկէ կային մի քանի կալուածատէրեր, որոնք չէին համաձայնվում գիւղացիներին հող տալ—յետ գնելու, թոյլ էին տալիս հողաբաժնի միայն մի չորրորդականը նրանց ընծայել. բայց սրանք բոլորովին բացառական և հազիւ պատահմունքներ էին կալուածատէրերի, որոնք կարողանային արհամարհել ժամանակաւոր վնասը և ցանկանային, որչափ կարելին է, մեծ հող պահել կալուածքում, յուսալով որ նա անպատճառ կը թանգանայ յետոյ։ Սրանք բղխում էին այն շրջանից, որի ջանքերի շնորհիւ այդ յօդուածը մտել էր կանօնադրութեան մէջ»։ Ձրի հողաբաժին ունեցող գիւղացիների գունդը ($70^{0}/_{0}$) կազմվել է առաջին 3 տարիներում. իսկ նրանից յետոյ շատ քիչ մասն է անցնում չորրորդական հողաբաժնի, որովհետև պտուղները միայն յետոյ տեսնվեցան, երբ խեղճ գիւղացին իր շլինքով համոզվեց, որ դա իր թշուառութեան աղբիւր միայն կարող է դառնալ։

Չը նայելով այն զիջումներին և փոփոխութիւններին, որ համաձայնվեց անել խմբ. յանձնաժողովը—ներկայացուցիչները այնպիսի բողոքներ բարձրացրին, այնպիսի յարձակողական ճառեր կարդացին, այնպիսի յօդուածներ գրեցին նրա դէմ, որչափ միայն կարելին էր Ռուսաստանում։ Մարդ, ճշմարիտ, զարմանում է թէ որչափ կարելի է մոռանալ սեփական օգուտներին համար ընդհանուր շահերը։ Ներկայացուցիչները հաւատացնում էին, որ կարելի էր դեռ շատ և շատ պակասեցնել գիւղական հողաբաժինները, որ դա ոչ ոքի չէր վնասի, իսկ գիւղացին բոլորովին բաւական կը մնար։ Հետաքրքիր է ընթերցասիրել պատմութեան այդ երեսը, ուր փաստերը և թուերը կամաւ ծածկում են եղել, ուր ապացուցանում են եղել թէ գիւղացին կարող է, ո՛վ գիտէ, օդով ևս ապրել։ Ցիրաւի նրանց պահանջները յայտնում էին, որ 1) հարկաւոր չէ որոշել հողաբաժնի ամենափոքր սահմանը, որ պէտք է տայ կալուածատէրը անպատճառ գիւղացուն. 2) պէտք է կալուածատիրոջ մօտ թողնել ոչ պակաս $^{2}/_{3}$ կամ $^{1}/_{2}$ բոլոր կալուածքի. 3) այդ $^{2}/_{3}$ կամ $^{1}/_{2}$ պէտք է բաց առնել անտառները։—Ի հարկէ այդպէս խմբագրութիւն ընդունելը անկարելի էր. դեռ արածներն էլ շատ և շատ փոխվել էին առաջին ծրագիրներից։

(Կը շարունակվի)

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԾԱԽՎՈՒՄ ԵՆ 25% ԷԺԱՆ քան թէ ուրիշ տեղ. ԹԷՅ, կակաօ, ՇՕԿՕԼԱԴ, բիսկվիտներ, մուրաբաներ, բրինձ, ամաններ, բաժակներ, բօկալներ, թէյամաններ, սուփօկներ, ՄԱՏՈՒՑԱՐԱՆՆԵՐ, երեսլուանալու ամաններ, ԿՈՂՊԷՔՆԵՐ, ՁԳԵՍՏԱԿԱԽՆԵՐ, գդալներ, դանակներ, ԳՐԻՉՆԵՐ, թուղթ, ծրարներ, ամորակներ, մատիտներ, ՀՐԱՑԱՆՆԵՐ, ՌԷՎՕԼՎԵՐՆԵՐ, մէջքակապներ, կլէօնկա, ԹԱՄԲԵՐ, սանձեր, ուսթօններ, ՄԱՀՃԱԿԱԼՆԵՐ, երեսրբիչներ, թաշկինակներ, կանանց գուլպաներ, մարդկերանց գուլպաներ, տուալետի սապօն, հոտաւէտ ջրեր, շերբետ, ցիտրան մագնեզիա, խինայի գինի, պորտվէյն, խերես, կօնյակ և 1,000 այլ առարկաներ: **ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԽԱՆՈՒԹԻ ՄԷՋ: ՆՈՅՆ ՏԵՂԸ** վաճառականներին **ՄԵԾ** քանակութեամբ ծախվում է **ԹԷՅ**. պուդերով 40, 46, 52, 58, ր., իսկ ֆունտերով 1 ր. 1 ր. 10 կ., 1 ր. 20 կ., 1 ր. 40 կ., 1 ր. 60 կ. և 1 ր. 80 կ., իսկ ամենաբարձր թէյը ֆունտը 2 ր. քաշը ԱՌԱՆՑ ԹՂԹԻ:

ՀՐԱՑԱՆՆԵՐ 20—60 ր. և ՉՕԿ-ԲՕՐ (chokl bore) George Dau-ի գործարանից 120 ր., րէվօլվերներ 4—34 ր., ԲՈՒԼ-ԴՕԳ (bull dog) 11—20 ր., կանանց թամբեր 65 ր., շէֆիլդի դանակներ 3 ր. 50 կ. դիւժինը, ալբօմներ կիսագնով, ֆիլտրաներ և այլն: Ամենամեծ պահեստ հրացանների և րէվօլվերների Թիֆլիսում:

4—100

ՁԱՅՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԱՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ՏԷՐ-ԵՂՆԻԿԻ աշխատասիրութեամբ հետևեալ ձեռնարկները վաճառվում են բացառապէս «կովկասեան» Զաքար. Գրիգորեանի գրավաճառանոցում.

1) Դասագիրք հայկ. ձայնագրութեան . 30 կ.
2) Մանկական ձայնագրեալ երգարան . 40 կ.
3) Մանկական երգարան առանց ձայնագրութեան . . . . 20 կ.
4) Խմբական երգեր ձայնագրեալ քառաձայն. . . . . 50 կ.

Գումարով առնողներին զիջումն կը լինի:

4—10

---

144 Արծրունու գալէրէա 144
ամենաէժան պահեստ
մեբէլի և հայելիների:

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ ՈՒՍՈՒՑԻՉ անունով **ՄԵՐ ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐՈՒԱՅ** դասագիրքը լոյս տեսաւ և ծախվում է Կովկասեան ու Կենտրոնական գրավաճառանոցներում:

Գինն է 40 կօպէկ:

Իսկ ով ցանկանում է հատը 35 կոպէկով ձեռք բերել, գինը ԿԱՆԽԻԿ վճարելով և ծանապարհածախսը իր վրա առնելով՝

Թող դիմէ մեզ հետևեալ հասցէով.

„Въ Тифлисъ.— На Авлабарѣ. Ивану Петровичу Назарьянцъ."

Պատիւ ունիմ յայտնել, որ լինելով այսուհետև Բագու, ընդունում եմ ամեն տեսակ կոմիսիական յանձնարարութիւններ կատարել:

Ցանկացող պարոններին խնդրում ենք դիմել մեզ:

ВЪ БАКУ
Въ конторѣ братьевъ Бегляровыхъ
Абѣлю Давидовичу Апрѣсянцу.

Կոմիսիօներ—Աբէլ Ապրեսեանց

ՀԱՐԿԱՒՈՐ ԵՆ երկու լաւ հասկացող **ՎԱՐՊԵՏՆԵՐ** մեր մաշինաների վերայ **ԾԽԱԽՈՏ** կտրելու համար: գործարանը, Բէհբութօվի քուչայ, Ճշմարիտօվի տանը:

ԵՂԲԱՐՔ ՅԱԼԻ ՕՂԼԻ.

2—3

БУХГАЛТЕРЪ,

Знающій двойную Италіанскую, Англійскую и тройную Русскую бухгалтерію, даетъ уроки, а также готовитъ учениковъ спеціально во всѣ классы прогимназіи.

Желающіе могутъ оставить свой адресъ въ ред. газеты „Мшакъ".

2—3

Въ Редакціи газеты
«МШАКЪ»
Продается
„ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНІЕ ТУРЕЦКИХЪ АРМЯНЪ."
Д. Григорія АРЦРУНИ.
Брошюра напечатана въ Москвѣ.
Цѣна 25 коп.

ՄՕԾԱԿՆԵՐ կտորելու փոշի: Ծախվում է **ԾԱՏՈՒՐՕՎԻ** լամպի մագազինում:

ՏԷՐ-ՅԱԿՈԲԵԱՆՑԻ և **ՄԱՆԱՍՏԻՐՑՕՎԻ** ուսումնարանը, որ այժմ անցնում է այլ **ՎԱՐԺԱՊԵՏԱՑ ՁԵՌՔԸ**, ուսումն կը սկսվի սեպտեմբերի 4-ին: Ուսուցիչքն մեծամասամբ լինելու են մի և նոյն անձինքն և **ՏԷՐ-ՅԱԿՈԲԵԱՆՑԸ** կը մնայ կառավարիչ ուսումնարանի բուն ուսումնական մասին:

1—3

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ
„ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՈՎԸ ԵՒ ԷՋՄԻԱԾԻՆԸ"

Վերնագրով գրքոյկը, Էջմիածնի և սրվատանջների վիմագրական պատկերով: Թիֆլիսում ծախվում է կենտրոնական գրավաճառանոցում, ինքնագինը 30 կոպէկով: Օտարաքաղաքացիք 10-ից ոչ պակաս ցանկացողները առանց փոստայի ծախքը հոգալու, կարող են դիմել Մնացական Բէգլարեանցին հետևեալ հասցէով. Въ Тифлисъ, Верхняя Таможенная улица, № 31, Мнацакану Бегларьянцу.

2—10

ԶԱՔԱՐԻԱՅ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՑԻ „ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԳՐԱՒԱՃԱՌԱՆՈՑԻ" հրատարակութեամբ լոյս են տեսած հետևեալ ԴԱՍԱԿԱՆ և ԸՆԹԵՐՑԱՆԵԼԻ ԳՐԵԱՆՔԸ:

1	Սիմէօնեանց Մ. Լուծված թուաբանական խնդիրների մ. ա. (ամբողջ թուեր)	50 կ.
2	» նոյնը մասն բ. (կոտորակներ)	50 »
3	» դասագիրք թուաբանութեան	65 »
4	Ղուկասեանց դասագիրք ընթերցանութեան	40 »
5	» » ընդհանուր պատմութիւն հին դարը մ. ա.	80 »
6	Սիմէօնեանց Գ. Սրբազան պատմութիւն հին կտակարանի հ. ա.	60 »
7	» » » նոր կտակարանի հ. բ.	60 »
8	Տէր Ակոբեանց դասագիրք ռուսաց լեզուի	60 »
9	» ընթերցարան մասն առաջին	25 »
10	» դասատետր աղօթից	7 »
11	Զ. Գրիգորեանց մարդակազմութիւն	50 »
12	Սիմէօնեանց Ն. դասագիրք ընդհանուր աշխարհագրութեան հ. ա. մասն նախագիտելիք 5 պատկերով	35 »
13	— Նոյնը հ. բ. մասն ուսումնական և բնական 31 պատկերով	60 »
14	— — հ. գ. մասն քաղաքական	60 »
15	Բահաթրեանց քերականութիւն աշխարհիկ լեզուի	25 »
16	Երզնկեանց մանկական երգարան	20 »
17	— Ձայնագրեալ մանկական երգարան	40 »
18	Գամառ-Քատիպայ մանկական ոտանաւորներ և երգեր	20 »
19	Միրիմանեան թուաբանութիւն (թուեր)	12 »
20	Կոնդրատենկօի գծագրութեան օրինակներ	40 »
21	Քերական-Այբենարան հին ոճով	10 »
22	Տողացանցներ չորս երես թերթը	5 »
23	Շարժական տառեր մեծատառ և փոքրատառ թերթը	5 »
24	Ծերենցի երկունք Թ. դարու	1 ր.— »
25	— Թէոդորոս Ռշտունի	1 ր.— »
26	— Թորոս Լևոնի (2-դ տպագրութիւն)	1 ր.— »
27	Թագւորեան փորձ լեզուագիտական հետազօտութեան	50 կ.
28	Նազարեանց պօլուիմպերիալ—մանկական թատրոն	20 կ.
29	Աքիմեանց Նալա և Դամայեանտի	20 կ.
30	Ա. Մ. Ե. Պ. Դիւցազունք Հայկ, Արամ և Վահագն	30 կ.
31	Մանդինեանց Ազգային—ընտանեկան աշխարհ	25 կ.
32	— — — — — Դիւցազնական աշխարհ	30 կ.
33	— — — — — Նահապետական և հայրենի աշխարհ	65 կ.
34	Երզնկեանց դասագիրք Ձայնագրութեան	30 կ.
35	Տէր-Աբրամեանց Հ. պատմութիւն 24 պատկերով	1 ռ.
36	Տնային բժշկական մարմնամարզութիւն	40 կ.

Վերոյիշեալ գրքերը տասնից աւելի առնողներին 20% զիջումն կը լինի գինը կանխիկ վճարողին:

3—20

Վերականգնեցնող **ՄԱԿ-ՄԱՍՏԵՐ**, մազերը ամրացնող և նրանց **ԲՆԱԿԱՆ ԳՈՅՆԸ** վերադարձնող: գինը 2 ր. շիշը, **ՓՈՍՏԱՅՈՎ** ուղարկված 2 ր. 49 կոպ. **ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ** խանութի մէջ:

Մի և նոյն տեղը **ԽԻՆԱՅԻ ԻՒՂ**, մազերը ամրացնելու համար, 1 ր. ամանը վրձին գլխացաւի դէմ, **ՏՈՒԱԼԷՏԻ ՍԱՊՕՆ** և հոտաւէտ ջրեր և այլն:

22—100

ՎԻԷՆՆԱՅԻ ՄԵԲԷԼ (աթոռներ և բազկաթոռներ) ծախվում են մեծ քանակութեամբ և մանր, միջի փողոցում կաթոլիկաց փողոցի անկիւնում Միքայէլ Տէր-Նիկողոսեանի պահեստում:

Օտարաքաղաքացիք կարող են դիմել այս հասցէով. Тифлисъ, Михаилу Н. Теръ-Никогосову.

64—150

Մամուլի տակն է և շուտով լոյս կը տեսնի իմ թարգմանած՝ **„ՄԱՅՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՕՐԻՆԱՑ ՎՐԱ ՀԻՄՆՈՒԱԾ"** հեղինակութիւն Ժ. Ռամբօսօնի: Ուստի դիմելով այն յարգելի բարեկամացս, որոնք բաժանորդներ գտնելու նեղութիւնը յանձն էին առել, խոնարհաբար խնդրում եմ, որմինչև օգոստոսի վերջը բարեհաճին յանձնել ինձ բաժանորդաթերթը, որպէս զի կարողանամ աւարտել գրքիս տպագրութիւնը առաջիկայ սեպտեմբերին: իմ հասցէս՝ Тифлисъ. Григорію Шахбудагянцу, учителю Армянской Нерсисянъ Духовной Семинаріи.

Գրիգոր Շահբուդաղեանց

ПРИСЯЖНЫЙ ПОВѢРЕННЫЙ
А. С. ФРЕНКЕЛЬ
Переѣхалъ на Сололакскую улицу, въ домъ К. Меликова.

ВЪ РЕДАКЦІИ ГАЗЕТЫ „МШАКЪ" продаются слѣдующія нѣмецкія брошюры:

Die Oekonomische Lage der Armenier in der Türkei. von Dr. GRIGOR ARZRUNI. Ubersetzt von A. Amirchanjanz. Preis 25 kop.

Die Hungersnoth in Türkisch-Armenien von Dr. GRIGOR ARZRUNI. Ubersetzt von A. Amirchanjanz. Preis 20 kop.

Մ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆՑԻ ԵՒ ԸՆԿ ՆՈՐ ՏՊԱՐԱՆԸ

Տեղափոխվեցաւ Գանօվսկայա փողոցից աւելի յարմարաւոր տեղ, այն է՝ ՏՐՕՅԻՑԻ փողոցը № 11. փօստատան հետևի քուչան: Ընդունվում են ամեն լեզուով և ամեն տեսակ պատուէրներ ամենամատչելի գներով:

Նոյն տպարանում ընդունվում են և պատուէրներ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ՓՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ տպագրութեան համար փայտի և պղնձի վրա:

Հասլաբարի Զորաբաշու ս. Գէորգ եկեղեցւոյ ծխական դպրոցը սեպտեմբերի 1-ից բացվեցաւ, ընդունում են 7—10 տարեկան մանուկներ: Դպրոցը այժմ տեղափոխուած է Բէգլեարօվսկայա փողոցի վրա պ. Բաղրամօվի (այժմ Լաչինեանի) տանը № 15.

Գրիգոր Մատինեանց

3—5

Дозволено цензурою, Тифлисъ 2 Сентября 1881 года.

Типографія Главнаго Управленія Намѣстника Кавказскаго.